

A kisebbségi civil társadalom építésének kérdéséhez

Az itt következő előadás keretében néhány megjegyzést szeretnék tenni ahhoz a problémakörhöz, amelyet e tanácskozás szervezői (jobb híján) a „kisebbségi civil társadalom” körülírással adtak meg. Azért mondom, hogy jobb híján, mert ebben a kétségkívül jószándékú körülírásba már indulásból belekerült egy igen jelentős csúsztatás. Nevezetesen az a rejtett értelmezés, miszerint ami kisebbségi, az egyben „civil” is. Ezen értelmezés szerint ami kisebbségi magyar kezdeményezés, intézményi szerveződés, az egyben a civil társadalom fogalomkörébe sorolódik, szemben a (román) állami/hatalmi szerkezettel, amely nem civil. Ez a szembenállásra alapozott értelmezés pozitív értékkel lát el minden kisebbségi kezdeményezést, mert a központi, az állami, a hivatalos szférával szemben a kicsi, a védetlen, a lenti, az önszerveződő, a civil szférához kapcsolja a kisebbségi kezdeményezéseket. Ez az értelmezés vezet el ahhoz, hogy a kisebbségi magyar társadalom kifejezést sok esetben szinonimaként használjuk a kisebbségi civil társadalom kifejezéssel. Ebben a megközelítésben a kisebbségi civil társadalom a többségi jellegű, állami, központi hatalom ellenében tételeződik, működik vagy szerveződik, s nem a kisebbségi magyar társadalom saját központi, hatalmi, „állami”

mi” szerkezete ellenében. Nem a szó szoros értelmében vett civil társadalom, hanem csupán etnikai alapon elkülönült konglomerátum, amely mint kicsi, lenti, saját erejére támaszkodó valami magára veszi a civil társadalom jelzőt.

Azt gondolom, hogy nem elvi alapon kell ennek a közkeletű értelmezésnek az érvényességét vagy érvénytelenségét igazolni. A következőkben néhány megállapítást szeretnék tenni a mai romániai magyar intézményrendszer működésére vonatkozóan. Úgy gondolom, hogy ezek a megállapítások nem csupán a romániai magyar civil társadalom pontosabb körvonalazásában segíthetnek, hanem támpontokat adhatnak a tekintetben is, hogy mit is tehetnénk egy tényleges civil társadalom létrejötté érdekében. Elsősorban tehát a kisebbségi intézményrendszert kell szemügyre vennünk, amely korántsem azonos valamiféle civil társadalommal.

Megállapításaim mögött két kutatási program áll, amelyet Intézetünk végzett. Az egyik program keretében azt vizsgáltuk, hogy milyen módon jöttek létre és milyen módon működnek 1989 után a romániai magyar intézmények. A másik kutatási program a romániai magyar elit vonatkozásában próbálta megválaszolni azt a kérdést, hogy mekkora és milyen természetű különbség van az elit tényleges társadalomalakító ereje, illetve a közéletben megjelenített társadalomalakító ereje között. E két kutatási program következtetéseiből azokat említem meg, amelyek kapcsolatba hozhatók a civil társadalom létrejöttének kérdéskörével

1.

Az intézményesedési folyamatnak központi szerepe van a romániai magyar társadalmat beburkoló etnikai határ termelésében. Az etnicitás termelése magába foglalja a fizikai és szociális tér kijelölését, az állandó etnikai kategorizációt, a kollektív mi-reprezentáció szótárának és grammatikájának működtetését, s nem utolsósorban egy igen jelentős pszichés/mentális biztonságérzet megteremtését. Az intézményrendszer legfontosabb funkciója kétségtávol az, hogy

erősnek látszó burkot von az RMT köré. Ennek a buroknak kettős funkciója van. Belülről nézve véd, elszigetel. Kívülről nézve pedig az RMT erősségét, kompakt jellegét, szervezetségét jeleníti meg.

Az intenzív etnicitástermelés miatt az intézmények folyamatosan a „határon állnak”: reprezentálnak kifelé a többségi román nemzet, Magyarország és a nagyvilág fele, de ugyanakkor befele is, a saját társadalom irányába. Ez a határ-szerep az intézményrendszert mintegy leválasztja a romániai magyar társadalom testéről, egyfajta reprezentatív „öltözetté” teszi. Ennek eredménye az, hogy az intézményrendszer pozíciója gyakorlatilag ki is zárja, hogy az egyes intézmények tényleges társadalomalakító funkciókat töltsenek be.

2.

Az 1989 utáni intézményesedési folyamat kiemelten támogatja a romániai magyar társadalmon belül a fent és a lent, az elit és a szélesebb értelemben vett társadalom közti, régebbi keletű dichotómiát. Ez a támogatás egyfelől a dichotómia visszaigazolásában, másfelől pedig az újratermelésében nyilvánul meg. Konkrétan kimutatható abban, hogy az egyes intézmények mi-reprezentációt termelő funkciója és a tényleges társadalomszervező funkció kizárja egymást. Az előbbi szerepet az intézmények mintegy 80%-a vállalja fel, nagyjából sikerrel, az utóbbi funkciót a megmaradó 20%, igen gyenge eredménnyel, gyakorlatilag csak a szándék szintjén. Az intézményesedési folyamatok eredményeként a fenti és a lenti szféra közti távolság növekedett.

3.

Az intézményrendszer mind kifelé, mind a saját társadalmi nyilvánosságban hatalomként jelenik meg. Olyan entitásként, amely szabályozni és létrehozni akar. Ez a törekvés nyíltan is megjelenik, például az „állam az államban” elv időnkénti hangoztatásában, a tömeges részvételre felszólító üzenetekben stb. Az intézményesedési folyamatok ezt a szándékot folyamatosan jelzik.

A gyakorlatban azonban az intézményrendszer nem tud etnikai

államként működni. Ezt az elmúlt évek éppen az intézményesedési folyamatok kapcsán bizonyították. Nem termelődtek ki ugyanis azok a hatalmi viszonyok (Foucault), amelyek révén a magát etnikai államnak érző/tudó intézményi szerkezet bejuthatna a családba, az individuális cselekvésekbe, az értékekbe, a tudásba. Nem alakult ki az intézményrendszer és a szélesebb társadalom között az átjárás, az a kodifikációs rendszer, amely az „etnikai állam” működésének szélesebb értelemben teret és társadalmi értelmet ad. Kölcsonösen elfogadott kodifikációs rendszer helyett csak szabályozási igyekezetek vannak (ami önmagában hatástalan), illetve egy laza keretegyezmény. Egyfajta föderatív viszony a fent és a lent között, amelyben az intézményrendszer szerepe a határ kialakítása és fenntartása, de ennél nem több.

Mindennek folyományaként az elit önmaga körén túlmutató cselekvési lehetőségei redukálódtak. Magával szinte bármit megtehet, a szélesebb társadalommal szinte semmit.

4.

Az intézményrendszer mai működési módja nem támogatja a kooperációs formák keresését. Sem az RMT-n belüli intézmények között, sem pedig azon kívül. Ez azért figyelemre méltó, mert az RMT története azt mutatja, hogy amikor nincs kiemelt intézményesedési hullám, akkor ez az etnikai kisebbség a többségi nemzettel, annak intézményeivel Patron-Client típusú kapcsolatban van (vö: Grillo). A mostani időszakhoz hasonló felfutási periódusban viszont kooperációs helyzet is kevés van, s alkukhelyzetek kialakulása nem valószínű. Ez a távolságtartás, illetve kivárára és elkülönbözödéssre való berendezkedés ismét nem szándék vagy politikai akarat kérdése, hanem igen jelentős részben az intézményrendszer létrejöttének és működésének természetes folyománya. Kooperációs formák találása jelentősebb mértékben csak egyéni utakon, a létező etnikai intézményrendszeren kívül lehetséges. Az ilyen egyéni kooperációs formákat az elit által fenntartott intézményrendszer nem támogatja (lásd a magyarországi vendégmunka gyakorlatához való negatív viszonyulást).

5.

Az intézményrendszernek ma nincs kimutatható modernizációs szerepe, sőt, bizonyos vonatkozásokban egyenesen fékező funkciója van. Egyáltalán nem szolgálja ki az átmenet során fölmerülő társadalmi igényeket: informálás, technológia transzfer, know-how transzfer, animációs stratégiák telepítése, individualizációs folyamatok támogatása, pragmatikus cselekvési keretek kínálása, tervezési és döntési folyamatokban való részvétel, állami vagy önkormányzati szervezetek ellenőrzésének megtanulása stb.

A szakirodalomban ma megoszlanak a nézetek abban a tekintetben, hogy az etnicitás fölfuttatása az adott társadalomban progresszív vagy regresszív folyamatokat indít-e el (vö: Hutchinson, Greenfeld). Az RMT intézményrendszerének működése, mint etnikai határtermelés a szlogenek, a legitimációs gyakorlat alapján a Herder neve által fémjelzett kulturális nacionalizmussal rokonítható. A tényleges intézményesedési folyamatok azonban a jóval egyszerűbb politikai nacionalizmusra emlékeztetnek (központosítási igyekezet, re-vival, re-tradicionalizálás, integrálási törekvések stb.). Valószínű ennek is betudható, hogy az intézményesedési folyamatok érdemben nem támogatják, nem támogathatják a társadalomszervezést, általában a modernizációs folyamatokat.

6.

Az intézményesedési folyamatok erőteljes reprezentációs jellegnél fogva közéleti síkon a kivárásos, védekező stratégiákat támogatják. Az etnicitás termelésében játszott hangsúlyozott szerepük révén pedig a fenyegetettségi állapot kitermelésében és fenntartásában vállalnak szerepet. Ezt a két tényezőt részben az RMT más komponensei is termelik.

A védekezési stratégia, a fenyegetettségi állapot regresszív folyamatokat implikál nem csupán a rendszerhez tartozó intézményekben, hanem az egyéni, társadalmi hálók mentén szerveződő cselekvések síkján is. Ennek domináns formái: rövid távú tervezés, a kockázat kiiktatása, holt tőke felhamozása stb.

7.

A romániai magyar intézményrendszer 1994-1995-ös alakulását figyelve kiemelhetünk néhány fontosabb, tendenciaszerűnek mutató folyamatot is. E tendenciák jelzésekor hangsúlyozni szeretném azt, hogy egyre több olyan intézmény van, amely nem illeszkedik ezekhez a tendenciákhoz, ugyanakkor jelentősebb társadalmi súlyra sem tud szert tenni. A fontosabb tendenciákat megjelenítő intézmények száma lassan csökken, de a legjelentősebb, és a legnagyobb társadalmi súllyal rendelkező intézmények sorolódnak ebbe a csoportba.

Az első fontosabb tendencia szerkezeti síkon mutatkozik. Lényege abban áll, hogy a társadalmi nyilvánosságban sikeresnek mutató intézmények kezdeti formai és funkcióbeli különbségei fokozatosan elmosódnak. Alapítvány és egyesület gyakorlatilag ugyanúgy működik. De minden jelentősebb intézmény átlépi a kezdetben vállalt működési terület határait. A szakmai intézmények politikai vagy gazdasági ügyletekbe bonyolódnak és fordítva. Az erős intézmény minden területen erőssé válik. Országos (nemzetiségi) léptékű intézményi feudumok jönnek létre, az 1989 utáni években érvényes terület- és feladatmegosztás egyre kevésbé érvényes.

A második tendencia funkcionális jellegű. Lényege az, hogy minden jelentősebb intézmény egyre határozottabban klikk-jellegű, egyes esetekben egyszemélyessé is válik. Ez többek között azt jelenti, hogy a döntés, a képviselet, a munkavégzés egyaránt néhány ember hatáskörébe tartozik. Kiemelt tevékenység a felhalmozás, anyagi és szimbolikus tőke formájában egyaránt. Az operatív feladatokra nem alkalmaznak szakembert, de még végrehajtókat sem. Az intézmények sem szerkezeti, sem működési szinten nem bürokratizálódnak. Az intézmény és a környezet között csak egyirányú hatás van, az intézmény „ad”, de a környezet visszajelzéseitől elzárkózik. Ez az ún. misszionáriusi intézménytípus (vö: Handly), amelynek elsősorban nem belső szerkezete, hanem mozgalmajellegű feladata van.

Harmadik tendenciaként említhető, hogy a romániai magyar intézményrendszer egyre fokozottabb mértékben kétpólusúvá válik. Az egyik pólus köré azok a látványosabban működő, nagyobb intézmények tartoznak, amelyek deklaráltan föl vállalják az etnikai aspektusokat, s amelyek a megszerzett vagy megjátszott elosztói szerep révén egyre hangsúlyozottabban az „állam az államban” játék kialakítói. A másik pólus köré azok a sokkal kisebb léptékű, elsősorban lokális kiterjedésű, vagy a szakmai célok mellett következetesen kitartó intézmények sorolhatók, amelyeknek folyamatosan anyagi és legitimitás gondjaik vannak, s amelyek ma még inkább csak kísérletek, mintsem hatékonyan működő intézmények.

Ennek a tendenciának a társadalmi szerepét ma még nem lehet pontosan megjelölni. Az kétségtelen, hogy ezeknek a nemzetiségi hatalmi körön kívül rekedt kisebb intézményeknek a vezetői gyakran kritikusan szemlélik a nagy intézményeket, s ezekkel szemben olyan magatartásokat működtetnek, amelyeket a „civil társadalomhoz” lehet kapcsolni. Nem tartom kizártnak, hogy az elkövetkező években fölerősödik az „állam az államban” játékot föl vállaló nagy intézmények, és az ebből kimaradó lokális és szakmai intézmények közti strukturális szembenállás. Ez nem lenne váratlan, hiszen 1994 után nagyon határozottan megkezdődött a romániai magyar elit tagolódása. Mivel az intézményrendszert szinte teljes egészében az elit hozta és hozza létre, természetesnek kell tekintenünk azt, hogy az intézményrendszer síkján is markáns tagolódás várható.

* * *

A fentiek lehetővé teszik néhány következtetés megfogalmazását:

1. A mai romániai magyar intézményrendszer - létrejötte és működése alapján - nem tekinthető civil társadalmi szerkezetnek, azon egyszerű oknál fogva, hogy az ún. szélesebb társadalomtól „független” szerkezetet alkot. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai

romániai magyar intézményrendszer „nem jó”, hanem csupán azt, hogy indokolatlan civil szerkezetnek tekinteni vagy nevezni.

2. A romániai magyar intézményrendszer már ma megmutatkozó fokozatos kettészakadása olyan tendenciaként is felfogható, amely a maga során a helyi, a kicsi és a professzionális intézmények egy részét a „központi” és nagy intézmények ellenében fokozatosan a civil társadalom szerepébe kényszeríti. Ez azonban a jövő kérdése.

3. A tényleges romániai magyar „civil” társadalom valahol a mai romániai magyar intézményrendszeren kívül van. Létezik, de nem igazán civil társadalom, mert érdekeit a közéletben csak igen kis mértékben jeleníti meg. Akárcsak 1989 előtt, ennek a lenti társadalomnak ma is megvannak a maga szerkezetei, információforgalmazási csatornái, szerveződési és működési modelljei. Amint a nemrég lezárult helyhatósági választások mutatják, ez a lenti társadalom egyre inkább működőképes.

4. A ma létező romániai magyar intézményrendszer és a lenti, tényleges civil társadalom valamiféle összekapcsolási kísérletére (legalább olyan mértékben, hogy a fenti rész bár áttételesen támogassa a lenti rész szerveződését, közéleti megjelenését) csak a jelenlegi intézményépítési és intézményműködtetési gyakorlat stratégiai módosulása révén kerülhetne sor. Ez ma még nem tűnik kivitelezhetőnek, mert a „nagy” intézmények működési módja, a támogatási gyakorlat, illetve az egyre több intézményben érdekeltséget szerző vezető elitszerepek ilyen jellegű stratégiai módosításokat szerkezetileg nem támogatnak.

Csíkszereda, 1996 június